

<https://helda.helsinki.fi>

Itsenäisesti vai kavereiden perässä? : Vertaissuhteet ja maahanmuuttotausta koulutusvalinnoissa

Saarinen, Minna

Gaudeamus

2019-11-04

Saarinen , M & Kalalahti , M 2019 , Itsenäisesti vai kavereiden perässä? Vertaissuhteet ja maahanmuuttotausta koulutusvalinnoissa . julkaisussa M Jahnukainen , M Kalalahti & J Kivirauma (toim) , Oma paikka haussa : maahanmuuttotauksaiset nuoret ja koulutus . Gaudeamus , Helsinki , Sivut 200-221 .

<http://hdl.handle.net/10138/309903>

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

8

ITSENÄISESTI VAI KAVEREIDEN PERÄSSÄ?

Vertaissuhteet ja maahanmuuttotausta koulutusvalinnoissa

Minna Saarinen & Mira Kalalahti

Yhdeksännellä luokalla nuoret hakevat peruskoulun jälkeistä koulutuspaikkaa. Tällöin heiltä edellytetään kykyä arvioida tulevaisuuden mahdollisuuksiaan realistisesti sen pohjalta, miten he ovat menestyneet koulussa ja millaisia kykyjä ja taitoja heillä on.¹ Nuoret tekevät koulutusvalintojaan arvioinnin, kilpailun, yksilöllisten valintojen ja itsensä toteuttamisen ristipaineissa. Kuten aiemmat tutkimukset kuvaavat, koulutuspaikan valitseminen voi olla yhdeksäsluokkalaisille haastavaa ja perustua vähäisiin tai hatariin tietoihin.²

Tässä luvussa analysoimme yhdeksäsluokkalaisten nuorten käsityksiä vertaissuhteiden merkityksestä koulutusvalinnoissa, joita tarkastelemme *elämänpoliittisina* ratkaisuin. Brittiläistä sosiologia Anthony Giddensia seuraten määrittelemme elämänpolitiikan (*life politics*) minuutta, identiteettiä, elämänkulkua, hyvinvointia ja elämäntyyliä koskettavaksi politiikaksi:³ se on yksilön oman elämän päätösten ja valintojen politiikka.⁴ Elämänpolitiikan käsite toimii kokoavana periaatteena tai

kehyyksenä elämänhallinnan käsitteelle,⁵ ja karkeasti molemmat viittaavat yksilön vapauteen tehdä omia elämänvalintoja.⁶ Näitä ovat muun muassa koulutusvalinnat, jotka ovat osa modernin, yksilöllistä identiteettiä korostavan yhteiskunnan kullekin tarjoamaa vapautta päättää oman elämän asioista. Modernissa yhteiskunnassa ihmisillä on aiempaa paremmat mahdollisuudet omaa elämäänsä koskeviin periaateratkaisuihin.⁷ Vapauden lisääntyessä on kuitenkin syntynyt uusia yhteiskunnallisia ”pakkoja”: yksilön on itse luotava oma elämäntapansa.⁸

Elämänpolitiikan olennainen ulottuvuus on refleksiivisyys, joka viittaa tapaan hallita ja pohtia elämää koskevia ratkaisuja.⁹ Koulutuspaikan valitseminen peruskoulun päättyessä on prosessi, joka käydään läpi yhdeksännen luokan aikana ja johon kuuluu vaatimuksia ja kontrollointia – nuoren oletetaan refleктоivan eli pohtivan koulutusvalintaa esimerkiksi lukuisissa opinto-ohjaustilanteissa. Nuoret pohdiskelevat valintojaan myös vertaissuhteissaan ja rakentavat näin ymmärrystä itsestään ja omista mahdollisuuksistaan suhteessa toisiin. Koulutusvalintojen taustalla on erilaisia vallitsevia ajattelutottumuksia ja opinto-ohjaajien antamaa tietoa. Mielipiteet ja uskomukset liittyvät aina laajempiin yhteiskunnallisiin yhteyksiin. Yhteiskunnalliset odotukset kehystävät koulutus- ja ammattivalintoja, ja niiden valossa toiset ratkaisut näyttävät onnistuneempina kuin toiset.

Toisen asteen koulutuspaikan valinta on nuorille ensimmäinen koulutussiirtymä,¹⁰ jossa yhtäältä korostuu nuorten elämänhallinnan merkitys ja toisaalta rakennetaan pohjaa tulevalle elämänhallinnalle. Nuorten tukena siirtymissä ovat heidän vertaisensa mutta myös ohjaustyön ammattilaiset. Perusopetuksen ohjaustyön onnistumisella on merkitystä sekä oppilaan että yhteiskunnan kannalta.¹¹ Osa nuorista valitsee tässä vaiheessa jo ensimmäisen uransa, mikäli hän hakee ammatillisiin

MITÄ JA MITEN TUTKIMME?

Tarkastelemme nuorten koulutusvalintoja yhdeksännen luokan yhteishaussa vertaissuhteiden näkökulmasta. Kuvaamme, millaisia nämä suhteet ovat, ja kysymme, mikä merkitys kaverisuhteilla on maahanmuuttotaustaisten ja valtaväestön nuorten koulutusvalinnoissa. Puhuvatko nuoret vertaissuhteistaan toisen asteen valinnan yhteydessä, ja miten kaverit ohjaavat nuorten valintapäätöstä?

Hyödynnämme TRANSIT-tutkimuksen yhdeksäsluokkalaisten kysely- ja haastatteluaineistoja. Analysoimme kaverisuhteiden merkitystä teemahaastattelujen perusteella ($n = 112$) ja taustoitamme kaverisuhteita kyselyaineiston avulla ($n = 445$). Lähestymistapa on fenomenografinen. Fenomenografia tutkii ihmisten käsityksiä maailmasta ja näiden käsitysten eroavuuksia. Siinä kuvaillaan, analysoidaan ja pyritään ymmärtämään paitsi itse käsityksiä myös sitä, millainen suhde käsityksillä on toisiinsa. Sosiaalisen konstruktivismin lähtökohdista tutkimuksemme painottaa nuorten aktiivista roolia omassa elämässään ja heidän toimintansa vuorovaikutteisuuutta. Tavoitteenamme on siis kuvata nuorten kouluvalintoja sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Taustoitamme vertaissuhteita kyselyaineiston tietojen ristiintaulukointien (χ^2 -testien) merkitsevyystasojen avulla. Merkitsevyystasot ilmaistaan liitetaulukoissa seuraavasti: $p < 0,05 = *$, $p < 0,01 = **$, $p < 0,001 = ***$, $p > 0,05 = ns$. Haastatteluaineistoa puolestaan analysoimme aineistolähtöisesti. Etsimme aineistosta vertaissuhteita kuvaavia katkelmia, esimerkiksi kuvauksia kaveriporukoista, kulttuurisista taustoista, parhaista kavereista, kavereiden merkityksestä ja harrasteista. Haastatteluissa keskusteltiin myös kavereiden koulutusvalinnoista ja opiskelusta. Erotimme vertaissuhteisiin liittyvän kerroksen ja ryhmittelimme sen sisältöä esimerkiksi hakupäätöstä

vauhdittaviin tekijöihin, koulunkäynnin tukeen ja hakukoh-
teiden vertailuun. Lopuksi aineisto abstrahoitii, jolloin
kielellisistä ilmauksista päästiin kohti teoreettisia käsitteitä.
Pystyimme lopulta käsitteellistämään aineistoa yksityisestä
yleiseen ja löytämään aineistosta tutkimustehtävälle keskeiset
typologiat ja teemat.

opintoihin. Tällöin nuori sitoutuu jo varhain ammatilliseen
koulutukseen ja uraan.¹² Tulevilla työmarkkinoilla nuorelta
odotetaan muun muassa itseohjautuvuutta, elinikäistä oppi-
misen halua, itsetietoisuutta, päämääräsuuntautuneisuutta,
yhteistoiminnallisuutta ja päätöksentekoon sekä muutoksen
kohtaamiseen liittyvää osaamista.¹³

NUORTEN KOULUTUSVALINNAT JA SOSIAALISET VERKOSTOT

Myöhäismodernissa nuorisotutkimuksessa paneudutaan nuor-
ten elämää jäsentävien rakenteiden ja yksilöllistyvien elämän-
politiikkojen merkityksiin. Nykyisin nuorten elämänkaarta
jäsentävät yhä useammat valinnat, joista heidän oletetaan sel-
viävän itsenäisesti ja yksilöllisesti. Yksilöllisten valintojen pal-
jous on korvannut aiemman ”normaalibiografian”, jossa elämä
eteni yhteisten ja samalla tavalla ajoittuvien etappien kautta.¹⁴
Siinä missä koulutusvalinnat olivat aiemmin yhdenmukaisem-
pia ja niitä tehtiin harvemmin, nuoren elämästä on tullut ”alitui-
sista valinnoista ja päätöksistä koostuva projektien jatkumo”.¹⁵

Toisen asteen koulutusvalinta on nuoren ensimmäinen
omaa elämää koskeva pakollinen ja institutionaalinen valinta,
elämänpoliittinen päätös.¹⁶ Peruskoulu päättyy, ja nuori joutuu

valitsemaan pääpiirteissään kahden koulutusreitin – ammatillisen koulutuksen ja yleissivistävän lukiokoulutuksen välillä. Nuori voi myös jättää hakematta opiskelupaikkaa siirtyen työelämään¹⁷ tai hakeutua muihin koulutuksiin, kuten kymppi-luokille tai valmentaviin opintoihin. Suurin osa tällaisesta nivelvaiheen opetuksesta tähtää siihen, että nuori lopulta päätyisi toisen asteen koulutukseen – lukuun ottamatta työhön ja itsenäiseen elämään valmentavaa koulutusta, joka on tarkoitettu laajaa erityistä tukea tarvitseville opiskelijoille, sekä työttömille nuorille suunnattuja työllistymis- ja koulutuspalveluita (ks. luku 1).

Toisen asteen koulutusvalinta onkin siitä erityinen elämänpoliittinen päätös, että se on yksinkertaisin lukioon valikoituvilla, koulussa keskimääräistä paremmin menestyvillä nuorilla. Yhteisvalinta voi olla vaativa kehitysvammaiseksi luokitelluille nuorille, monille erityistä tukea tarvitseville nuorille sekä niille nuorille, jotka ovat saaneet perhepiiristä vain vähän tukea. Kykyä ja halua tarttua tavanomaisista poikkeaviin elämänpoliittisiin toimintamahdollisuuksiin¹⁸ eli tässä tapauksessa valtavirrasta eroaviin koulutusreitteihin edellytetään usein juuri niiltä, joilla on vähiten yksilöllisiä tai sosiaalisia voimavaroja päätösten tekemiseen. Toisen asteen koulutukseen osallistuminen on nuorelle myös eräänlainen pakko tai ulkoapäin asetettu tavoite, johon hänen on sovitettava muu elämänkulkunsa.

Yksilöllistyneiden päätöksien runsastumisesta huolimatta sosiaaliset kategoriat ja rakenteet asettavat reunaehdot nuorten valinnoille. Koulutusvalintojen yhteydessä nuoret saattavat miettiä myös työelämän liittyviä odotuksia, asuinalueensa tarjoamia mahdollisuuksia ja ihmissuhteiden merkityksiä. Nuorilla on sosiaalisia verkostoja, luottamusta ja vastavuoroisuutta edellyttäviä ihmissuhteita, jotka ovat usein paikallisia eli ne kytkeytyvät nuoren asuinpaikkaan. Asuinpaikat ja kaveriporukat

ovat sosiaalista pääomaa, joka tuottaa nuorelle hyvinvointia.¹⁹ Nuoren on yhtäältä otettava elämän (poliittisissa) valinnoissaan huomioon sosiaaliset verkostonsa ja toisaalta hyödynnettävä niiden tarjoamia resursseja.²⁰

VERTAISSUHTEET ELÄMÄNHALLINNAN VOIMAVARANA

Elämönhallinnan tunteella tarkoitetaan tapaa havaita ja tulkita ympäristöä ja sen tapahtumia siten, että ne koetaan mielekkäiksi, ymmärrettäviksi ja hallittaviksi. Elämönhallintaa voidaan tarkastella myös voimavarana, joka vaikuttaa nuoren hyvinvointiin monin tavoin niin suoraan kuin välillisestikin.²¹ Nuoret tarvitsevat erityyppisiä voimavaroja, kuten sosiaalisia taitoja ja tietoja koulutuspaikoista, tehdäkseen koulutusvalintoja. Nämä voimavarat voivat olla melko riippumattomia yksilöstä itsestään. Kuitenkin myös erilaiset sosiaaliset verkostot, ystävyyssuhteet sekä esimerkiksi yhteiskunnan tarjoamat opiskelu- ja työmahdollisuudet voivat olla tällaisia voimavaroja.

Sekä kotimaisissa että kansainvälisissä tutkimuksissa on tarkasteltu nuorten vertaissuhteiden merkitystä ja tärkeyttä.²² Nuoret saavat vertaisiltaan emotionaalista läsnäoloa sekä sellaisia tietoja ja taitoja, jotka auttavat löytämään paikan yhteisössä.²³ Myös osallisuus koulun vertaissuhteista on merkityksellistä – nuoret viettävät koulussa paljon aikaa, ja vertaissuhteet vaikuttavat kouluviihtyvyyteen sekä koulunkäynnin sujumiseen.²⁴

Nuoret rakentavat tulevaisuuttaan kavereiden avulla.²⁵ Tämä näkyy esimerkiksi siinä, mitä kieltä nuoret käyttävät. Jos maahanmuuttotustainen nuori käyttää uuden asuinmaansa kieltä, hänen kielitaitonsa paranee. Samalla myös etnisten ryhmien välinen kommunikaatio paranee, yhteinen identiteetti

vahvistuu ja tieto erilaisista kulttuureista välittyy puolin ja toisin. Uuden kotimaan kielen käyttäminen ystäväpiirissä saisi näin ollen aikaan samanlaisuutta. Maahanmuuttotaustaiset nuoret toivovatkin usein myös suomenkielisiä kavereita kehittäkseen kielitaitoaan.²⁶

Maahanmuuttotaustaiset nuoret vaikuttavat kuitenkin usein muodostavan ystävyys-suhteita samaan etniseen ryhmään kuuluvien nuorten kanssa. Kansainväliset tutkimukset osoittavat, että heidän ystäväpiirinsä muodostuvat usein saman syntyperän perusteella²⁷ – ystävyys-suhteet etniseltä taustaltaan erilaisten nuorten välillä ovat suhteellisen harvinaisia ja vähentyvät iän myötä.²⁸ Ystäväpiirien muotoutumiseen vaikuttaakin usein esimerkiksi asuinmaan kielen opetukseen osallistuminen (suomi toisena kielenä; Yhdysvalloissa englantia toisena kielenä).²⁹ Varsinkin ensimmäisen polven maahanmuuttajat saavat usein luokkatovereikseen muita kuin valtaväestön nuoria, sillä he osallistuvat usein juuri heille suunnattuun opetukseen. Valtaväestön ja maahanmuuttotaustaisten nuorten kuilua kaventamaan tarkoitetut ohjelmat voivat siten jopa pitää yllä maahanmuuttotaustaisten identiteettiä ”muukalaisina” ja altistaa heidät syrjinnälle. On kuitenkin tärkeää niin nuorten hyvinvoinnille kuin kouluun sopeutumisellekin, että nuorilla on hyviä ystävyys-suhteita – oli ystävillä millainen kulttuuritausta tahansa.³⁰

Myös suomalaisten maahanmuuttotaustaisten nuorten kaverisuhteet ovat usein monikulttuurisia, eli kavereilla on tyypillisesti juuret ulkomailla – he ovat usein joko ensimmäisen tai toisen sukupolven maahanmuuttajia.³¹ Ystävyys-suhteet ovat erityisen monimuotoisia toisen sukupolven maahanmuuttotaustaisilla nuorilla, joiden ystävissä on usein sekä valtaväestöön kuuluvia että maahanmuuttotaustaisia nuoria. Vaikka luonteva monikulttuurisuus ja kulttuuristen taustojen yhdenvertaisuus

voisivat olla eräänlainen ihanne nuorten vertaisryhmille, nuoren omaa kulttuuria lähellä olevat vertaissuhteet saattavat olla hyvinkin merkityksellisiä koulunkäynnin tai vapaa-ajan sujumiselle.³²

NUORTEN VERTAISUHTEET OVAT ETNISESTI SEKOITTUNEITA

Tutkimuskoulujemme rikas etninen tausta näkyy nuorten kaveriporukoissa, jotka olivat maahanmuuttotaustaisuudeltaan hyvin sekoittuneita. Aineiston maahanmuuttotaustaisista nuorista useampi kuin joka toinen vietti paljon aikaa porukassa, jossa oli sekä valtaväestöön kuuluvia että maahanmuuttotaustaisia nuoria (ks. liitetaulukko 5). Nuorilla oli monenlaisia ystäväpiirejä: maahanmuuttotaustaisista nuorista joka kolmas vietti vapaa-aikaa myös pääosin valtaväestön nuorten ryhmissä. Valtaväestön nuorilla oli harvemmin pääosin maahanmuuttotaustaisia kaveriporukoita: tällaisista kertoi alle kymmenesosa heistä.

Maahanmuuttotaustaisilla nuorilla sosiaaliset kokoonpanot olivat kaikkineen monimuotoisempia kuin valtaväestöllä – heillä oli usein vertaisinaan sekä valtaväestöön kuuluvia että maahanmuuttotaustaisia nuoria, niin saman- kuin erikielisiäkin. Maahanmuuttotaustaiset nuoret olivat vapaa-ajallaan myös muita perhekeskeisempiä. Yleisimmin yksin vapaa-aikaa viettäviä nuoria aineistossa oli noin neljännes, eikä yksinäisyys ollut sen yleisempää missään ryhmässä.

Tutkimukseen osallistuneiden nuorten koulukaverit olivat etnisiltä taustoiltaan moninaisia. Koulukavereiden kanssa tultiin toimeen hyvin – erityisesti näin kertoivat valtaväestön nuoret ja maahanmuuttotaustaiset tytöt. Maahanmuuttotaustaisista pojista kuitenkin joka toisella oli vähän, paljon tai

erittäin paljon vaikeuksia tulla toimeen koulukavereiden kanssa sekä työskennellä ryhmissä (liitetaulukko 6). Valtaosa nuorista piti koulua paikkana, jossa tavataan kavereita (liitetaulukko 7).

Koulukaverisuhteissa luodaan ja vahvistetaan asenteita koulua ja koulutusta kohtaan. Aiempien tutkimusten mukaan maahanmuuttotataustaiset nuoret uskovat yleisesti koulutukseen ja suhtautuvat koulunkäyntiin myönteisesti.³³ Omassa tutkimuksessamme tämä näkyy siinä, että maahanmuuttotataustaisen nuorten parhaat kaverit suhtautuivat myönteisesti hyvään koulumenestykseen ja kouluarvosanoihin (liitetaulukko 7). Toisaalta yli puolet myös valtaväestön tytöistä oli sitä mieltä, että heidän parhaat ystävänsä pitävät koulumenestystä tärkeänä – valtaväestön poikien ystävät arvostivat koulumenestystä kaikkein vähiten.

KAHDENTYYPPISIÄ VALITSEMISTAPOJA

Vaikka nuorten elämysmaailmojen on esitetty yksilöllistyneen, nuorten vertaissuhteet ovat edelleen merkityksellisiä. Myös koulutusvalintoja puntaroidaan yhdessä kavereiden kanssa. Nuoret kokevat tekevänsä koulutusvalintoja useimmiten vanhempien ja opinto-ohjaajien kanssa, mutta ystävät ovat heti kolmannella sijalla.³⁴ Tämä aiemman tutkimuksemme tulos on samansuuntainen oppilaanohjaaja Petri Niemen tulosten kanssa: Niemen mukaan jatko-opintosuunnitelmia tehdään useimmin itsenäisesti, mutta myös kaverit vaikuttavat niihin huomattavasti.³⁵

Vertaisten vaikutus voi kuitenkin olla suurempi maahanmuuttotataustaisilla nuorilla kuin valtaväestöllä: aiemmassa tutkimuksessamme nuorten omat arviot viittaavat siihen, että sosiaalinen ympäristö, kuten suku ja sisarukset, vaikuttaa koulutusvalintoihin enemmän maahanmuuttotataustaisilla

nuorilla kuin valtaväestöllä.³⁶ Näyttäisi kuitenkin siltä, että nimenomaan kavereiden osalta erot eivät ole merkittäviä valtaväestöön kuuluvilla ja maahanmuuttotautaisilla nuorilla.³⁷ Tätä tulosta pyrimme seuraavaksi syventämään laadullisella aineistolla.

Olemme jäsentäneet haastatteluaineistojen analyysin kahdeksi erilaiseksi orientaatioksi eli tavaksi tehdä koulutusvalintoja: *itsenäinen pyrkijä* ja *kaverisuuntautunut pyrkijä*. Orientaatiot eivät ole tarkkarajaisia luokkia tai selvästi erotettavia ryhmiä, vaan nuorten puheesta oli usein erotettavissa molempia orientaatioita. Suurimmalla osalla nuorista kuitenkin jompikumpi orientaatio hallitsi toimintaa, ja analyysin edetessä nuoret luokiteltiin siihen orientaatioon, joka korostui haastattelussa. Näiden kahden valintoja hallitsevan orientaation ominaispiirteitä analysoitiin siten tulkitsemalla kahta eri pyrkijätyyppiä.

ITSENÄISET VALINNAT

Aineistoa selvästi hallitsee itsenäisen pyrkijän puhetapa, jota käyttävät sekä lukioon että ammatillisiin opintoihin hakeneet nuoret.

Niin sait päättää, että mikä lukio se sit on?

Mul oli samal et kyl mä sen lopullisen päätöksen ihan ite tein. Mut kyl just kaverit ja vanhemmat sanoi omii mielipiteit et mitä nyt. Mut kyl mä sen ihan ite sen päätöksen sit loppupeleissä niin mihin haen. (Merja)

Itsenäisen pyrkijän orientaatioissa korostuu oma päätös ja siihen nojautuminen. Vanhempien toiveista huolimatta nuoret

päättävät tulevista opinnoistaan itse omien taitojensa ja mielenkiintonsa pohjalta. Yhteishaku vaikuttaa usein helpolta – itsenäisellä pyrkijällä on taitoja punnita vaihtoehtoja ja keinoja käyttää läheisiä apuna. Koulutusvalinta on vahva ja varma. Itsenäisen pyrkijän orientaatiota ilmentävät nuoret olivat tarkastelleet vahvuuksiaan, koulumenestystään ja taitojaan ja uskoivat niiden riittävän hakukohteeseen.³⁸

No mä en esimerkiks kattonu, et mitä niinku kaverit tekee ja sit, et mä meen perässä, mut mä katoin, et mikä on mulle niinku parhaiten, et miten mä niinku menestyn siihen eteenpäin. (Marije)

Nuoret tuovat itsenäisen pyrkijän puheessaan esille, etteivät he hae tietoisesti samaan paikkaan kavereiden kanssa. Kuten nuorisotutkijat Sami Myllyniemi ja Tomi Kiilakoski ovat osoittaneet, nuoret katsovat ensisijaisesti oman kiinnostuksensa määrittävän koulutusvalintojaan.³⁹ Myös Niemen mukaan lähes neljä viidestä päättöluokkalaisesta on sitä mieltä, että oma pohdinta vaikuttaa eniten jatkokoulutussuunnitelmiin.⁴⁰ Itsenäinen pyrkijä onkin hyvä urapohtija:⁴¹ hän tuntee omat vahvuutensa ja kykenee käyttämään oppilaanohjaajan apua. Hänellä voi olla tietoisia ammattitavoitteita tai tavoitteita, jotka lisäävät hakumotivaatiota. Esimerkiksi edellä lainattu Marije pohtii tulevaisuuttaan oman menestymisensä kautta. Itsenäiset nuoret osaavat reflektoida itseään ja koulua koskevia käsityksiään ja odotuksiaan.⁴²

Mieluummin hakis sinne, minne ite haluaa, koska mäkään en päättäny tän X:n takii. Mä päätin sen itseni takia ja X:kin päätti itsensä takii sen. (Nimma)

Kavereiden valintasuunnitelmat eivät ole kovin merkityksellisiä itsenäiselle pyrkijälle. Tämä näkyy siinä, etteivät nuoret kuvaa kyselevänsä aktiivisesti kavereilta vinkkejä hakupaikoista, vertailevansa hakukohteita tai keskustelevansa hausta kavereiden kanssa. Vaikka nuori hakisi samaan kouluun kaverinsa kanssa, itsenäinen pyrkijä tuo edellä lainatun Nimman tavoin selvästi esille, että päätös on oma.

Itsenäisen koulutusvalinnan tekemisessä tarvitaan elämänhallintaa. Joskus kuitenkin aktiivinen toimijuus ja omaehtoisuus voi korostua niin paljon, että se saattaa kapeuttaa valintaa ja sen perusteiden pohdintaa:

Niin, miten sä sanoisit, että kuka vaikutti eniten sun koulutuspäätökseen?

Ite.

Se on sun oma päätös. Jouduit sä kenenkään kans neuvotteleen asiasta?

En todellakaan.

Et sä päätit sen ite?

Niin totta kai ne tulee aina omasta päästä. En mä nyt ketään muuta kuuntele et mihin mä meen. (Jukka)

Lainauksen Jukan itsekontrollia ja itsekuria alleviivaava puhetapa ilmentää vahvaa elämänhallintaa. Hänellä on voimakas itsemääräämisen kokemus, ja hän tuntee, että voi vaikuttaa asioihinsa. Valinnasta ei ole neuvoteltu kenenkään kanssa, vaan siitä on päätetty yksin ja itsenäisesti. Elämänhallintaan kuuluu

ajatus ihmisen sisäisestä voimasta, joka ilmenee kykynä asettaa tietoisesti tavoitteita ja pyrkiä aktiivisesti kohti itse asetettuja päämääriä.⁴³ Itsenäisen pyrkijän puheeseen yhdistyykin vahva suhtautuminen koulutusvalintoihin ratkaisuin, jotka perustuvat omakohtaisiin kokemuksiin.⁴⁴

Itsenäisen pyrkijän ideaali, jossa jatkokoulutus valitaan omien kiinnostusten perusteella eikä vertaisten vaikutuksesta, vastaa hyvin ohjauksen tavoitteita opetussuunnitelman perusteissa. Opetussuunnitelman perusteiden tekstissä nuorta nimittäin kuvataan omia mielenkiinnon kohteitaan vastaavien valintojen tekijäksi.⁴⁵ Myös Opetushallituksen mukaan ohjauksen tavoitteena on auttaa nuorta tekemään ratkaisuja elämänurastaan.⁴⁶

Itsenäisen pyrkijän puhe tuottaa kuvan refleksiivisestä eli valintojaan punnitsevasta ja päämäärätietoisesta nuoresta, jonka uratoiveet ohjaavat päätöksentekoa. Puhe ilmentää pitkälti samaa individualistisen nuoren ihannetta, joka on mukana sekä koulutusjärjestelmän virallisissa tavoitteissa että tulkinnoissa myöhäismodernin ajan nuorista.⁴⁷

VALINTOJA KAVEREIDEN TUELLA

Individualistiselle itsenäisen pyrkijän puhetavalle vastakaiseksi asettuu kaverisuuntautuneen pyrkijän orientaatio. Kaverisuuntautuneen pyrkijän puhetapaa oli haastatteluaineistossa selvästi itsenäisen pyrkijän puhetta vähemmän. Kaverisuuntautunutta puhetta esiintyi sekä valtaväestöllä että maahanmuuttotataustaisilla ja niin tytöillä kuin pojillakin, mutta monipuolisimmin kaverisuuntautuneen pyrkijän orientaatio tuli esiin joidenkin maahanmuuttotataustaisten nuorten haastatteluissa.

Kaverisuuntautunut pyrkijä on tyyppinä sosiaalinen ja sidoksissa koulukavereihinsa: hän tapaa koulukavereitaan vapaa-ajalla, harrastuksissa, kodeissa tai kauppakeskuksissa. Jos koulukaverit muodostavat ystäväpiirin myös vapaa-ajalla, kaverit luultavasti pohtivat ja punnitsevat koulutusvalintojaan ja tulevaisuuden odotuksiaan yhdessä. Sidosteiset ja läheiset sosiaaliset suhteet antavat mahdollisuuden paikantaa itselle tärkeitä valintoja muiden valintoihin nähden. Nuoret saavat vastusta ja tukea kavereistaan, ja he ovat myös näistä riippuvaisia ja pitävät näitä omien valintojensa tukipilareina.

No onks siihen vaikuttanu kaverit millään tavalla, miten sun kaverit tekee?

Ne vaikutti sillä tavalla, että me mennään samaan lukioon. Me kaikki halutaan mennä [kaupunkiin X] tai [kaupunkiin Y] lukioon meidän kaverit.

Onko ne kaverit maahanmuuttajataustaisii?

Kyllä, maahanmuuttajii.

Te ootte päättäny yhdessä, tavallaan niinku porukassa?

Joo.

Kuinka monta teitä on siinä?

Joku kolme, neljä. (Monir)

Lainauksen Monirille on tärkeää, että kaveriporukka pysyy koossa toiselle asteelle siirryttäessä. Useimmat nuoret

pitävätkin ryhmään kuulumista aivan erityisen tärkeänä seikkana elämässään.⁴⁸ Nuoret kiinnittyvät kaverisuhteisiin tiiviisti ja antavat ystävien kannatella. Suomessa maahanmuuttotautaisilla nuorilla on tutkitusti runsaasti ystäviä, ja he viettävät paljon aikaa vertaisryhmässä.⁴⁹ Maahanmuuttotautaiset nuoret myös arvostavat sosiaalisuutta, ja ystävyysuhteet muodostuvat nuorille itseisarvoiksi.⁵⁰

Kaverisuuntautuneen pyrkijän puhetapaan sisältyy kuvauksia sekä laajasta kaveripiiristä että läheisten ystävien tärkeydestä. Seuraavassa lainauksessa Helan arvioi hyvien ystävien merkityksen niin suureksi, että ilman heitä hän luultavasti olisi ”pohjalla”:

Ne on tosi iso osa mun elämää, et ilman niitä, niin en mä tiiä, mä oisin varmaan pohjalla, et mulla ei ois motivaatioo mihinkään. Ne merkitsee mulle tosi paljon. (Helan)

Usein maahanmuuttotautaiset nuoret kuitenkin tekevät valintojaan myös vanhempien, sisarusten ja sukulaisten ohjauksena.⁵¹ Perheen vaikutus valintoihin saattaa liittyä koko elämänpöirin kotikeskeisyyteen. Esimerkiksi kotoutumista tutkinut Tuuli Kurki on kuvannut somalitaustaisten tyttöjen vapaa-ajan sidoksisuutta kotiin ja perheeseen.⁵² Tämän sidoksen voisi olettaa tuottavan perheen vaikutusta korostavaa puhetapaa, joka ei tule aineistomme kaverisuuntautuneissa aineksissa esille.

Vaikka itsenäisen pyrkijän orientaatio hallitsee puhetta koulutusvalinnoista ja kavereiden merkitys valinnoissa vaikuttaa pieneltä,⁵³ usein puhe kavereista ohjaa ja tukee valintoja hienovaraisesti ja implisiittisesti taustalla. Aineistossa kyllä esiintyi myös vahvasti kaverisuuntautuneita nuoria, jotka

hakeutuivat samaan kouluun kavereiden kanssa, jopa kokonaisena kaveripiirinä, kuten edellä lainattu Monir.

Kuten Sami Myllyniemi ja Tomi Kiilakoski kuvaavat, on ymmärrettävää, että nuoret pohtivat yhdessä koulutusvalintojaan.⁵⁴ Kaverisuuntautuneet hakijat vaikuttavat tarvitsevan itsenäisiä pyrkijöitä enemmän tukea päätöksentekoonsa ja vahvistusta itseohjautuvuudelleen.⁵⁵ Ystävät toimivat elämänhallinnan voimavarana, joka auttaa nuoria kirkastamaan toiveitaan ja päämääriään. Samalla kaverien ohjaama valinta rikkoo eräänlaisen individualistisen koulutuspolitiikan ihanteen, jossa nuoren odotetaan olevan autonominen ja tekevän ratkaisunsa yksin.⁵⁶

Kaveriorientoitunut puhe onkin kaksitahoista. Kavereiden kokemukset kouluista tuovat lupauksen kouluviihtyvyydestä ja kavereiden kanssa samanlaiset valinnat elämänhallinnan tunnetta. Toisaalta kaverisuuntautuneen valinnan tekevä nuori ei nojaa päätöksessä omiin vahvuuksiinsa ja osaamiseensa vaan ”kulkee kavერიensa perässä”. Seuraavan lainauksen Markus on kuitenkin katsonut valinnassaan jo seuraavaan siirtymävaiheeseen, toisen asteen jälkeiseen koulutusvalintaan. Tämä osoittaa häneltä refleksiivistä pohdintaa ja toisaalta tietäntyyppistä urasuunnittelua. Hän luottaa kavereilta saadun tiedon ohjaavan häntä kohti toivomaansa tulevaisuutta:

Minkä tähden [hait]?

Mä hain sinne sen takia, että ensinnäkin mä olen kuulut siitä pelkkää hyvää. Mulla on kaverit, pari kaveria on siellä. Ne on kertonut, että siellä on erittäin kivaa ollut. Ja sit ne on päässyt yliopistoon. Ja sitten siellä on suhteellisen korkea keskiarvoraja, mikä nyt tarkoittaa

sitä, että siellä on oikeesti niitä henkilöitä, jotka ovat oikeesti kiinnostuneita opiskelusta. (Markus)

Kaverien kuvaama koulun hyvä maine tuo Markukselle varmuutta valinnastaan. Myös nuorisotutkijoiden Tarja Tolosen ja Sinikka Aapola-Karin mukaan nuoret tekevät valintoja kavereiden suositusten perusteella.⁵⁷ He etsivät tietoja koulusta ja sen ilmapiiristä, esimerkiksi viihtyisyydestä ja suvaitsevaisuudesta. Haastattelemlamme nuorilla on kokemuksia muun muassa rasismista ja kiusaamisesta peruskoulun aikana.⁵⁸ Koulujen mainetta ja ilmapiiriä haarukoivalla otteella nuoret arvatkin pyrkivät välttämään näitä kokemuksia toisella asteella. Nuorisotutkija Tuomas Zacheus pitää tätä tärkeänä erityisesti maahanmuuttotilaisille nuorille, joiden tulevaisuudenkuviin rasismien ja syrjinnän kokemukset voivat vaikuttaa herkemmin.⁵⁹

Kaverien kanssa tehdyt valinnat tukevat nuoren itsenäisyyttä ja toisaalta yhteisöllisyyttä, kun omia ominaisuuksia, saavutuksia ja toiveita pohditaan suhteessa muihin. Kaverisuuntautuneisuus ei tarkoitaakaan passiivisuutta vaan aktiivista reflektiota kavereiden kanssa. Nuoret hakevat kavereiden avulla myös kokemuksia menestymisestä koulussa. Myllyniemi ja Kiilakoski ovat todenneet, että oma kunnianhimo ja halu menestyä ovat merkittäviä tekijöitä koulutusvalinnassa.⁶⁰ Kavereiden avulla voidaan ikään kuin heijastella ja varmistaa koulutuksen tasoa ja opettajien vaatimuksia. Oma kunnianhimo edistää tietoa siitä, että koulussa on itselle riittävän korkea vaatimustaso. Esimerkiksi seuraavassa lainauksessa haastatellut Viviana ja Yonna kantavat vastuuta koulutyöstään. Koulussa ei ole syytä vain ”hengailia” kavereiden kanssa, vaan koulutyöhön kuuluu ahkeruus ja vastuullisuus.

Mitä sä huulet [koulunkäynnin olevan] sosiaali- ja terveysalalla verrattuna tähän?

No mulla on pari kaverii ketkä on, ni ne on sanonu kans ihan samaa, et siäl pitää tehdä vähän töitä enemmän ja ei silleen tavallaan laiskotella niinku esim ois pystyny. Kyl täälkin tehtiin töitä, mut siäl on sit vähä enemmän töitä tai silleen ... (Viviana)

Ettei sit voi niinku vaan miettiä, et nyt on kavereitten kans koulus, vaan oikeesti pitää ottaa se juttu tosisaan. (Yonna)

Kaverisuuntautuneisuudessa korostuu reflektion lisäksi myös halu turvata opiskelun sosiaalinen ulottuvuus: nuoret eivät halua aloittaa uudessa koulussa yksin tai kulkea koulumatkoja yksin. Kaverisuuntautunut nuori haluaa valinnallaan varmistaa, että tulevassa koulussa on jo valmiiksi kavereita. Kaverit voivatkin tarjota riittävää sosiaalista ja henkistä tukea uuteen kouluun siirtymisen kaltaisissa jännittävissä tilanteissa.⁶¹ Tässä kuvastuu se, että nuoret hakevat sosiaalista hyväksyntää, joka ilmenee kavereiden saamisena ja arkisena turvallisuuden tunteena.⁶²

Ei, mä en oo vielä käyny, mut mä tiän kyl minkälainen koulu se on. Mä oon, niinku mun parhaat kaverit on siellä ja mun parhaat kaverit hakee sinne ja siellä on mulla tosi paljon kavereita. Mä tunnen melkeen jo puolet siit koulusta, vois sanoo silleenki. Ja sitten ne, jotka on nyt menossa sinne samaan aikaan kun mä, niin kaikki ne on mun kavereita ja yleensä ne tai siis suurimmaksi osaksi ne on mun maalaisia, eli ne kaikki

on tulossa sinne. Niin sen takii mulla on hyvä ympäristö siellä. Mä tunnen kaikki sieltä melkeen. (Hasina)

Haastattelututkimukseemme osallistuneet nuoret kävivät tutustumassa kouluihin kavereiden kanssa usein opinto-ohjaajan kannustamana. Juuri kavereiltaan moni hakija oli kuullutkin tutustumiskohteista. Edellä lainattu Hasina näyttää valitsevan koulutuspaikan kaverien perusteella ja samalla kuuluvan siihen yhteen prosenttiin nuorista, jotka Myllyniemen ja Kiilakosken tutkimuksessa katsoivat kavereiden ohjaavan valintojaan erittäin paljon.⁶³ Tässä tutkimuksessa nuorista 13 prosenttia oli sitä mieltä, etteivät kaverit vaikuta valintaan kovin paljon. Jopa 29 prosenttia nuorista koki, että kaverit vaikuttavat valintaan vain vähän. Vaikka valtaosa eli 56 prosenttia nuorista katsoi, etteivät kaverit vaikuta lainkaan siihen, minne he lähtevät opiskelemaan, 43 prosenttia piti kavereiden mielipiteitä tai suosituksia merkityksellisinä. Joukko jäi kuitenkin pienemmäksi kuin itsestä valitsevien nuorten ryhmä.

Vaikka kaverisuuntautunutta puhetta esiintyi kaikenlaisilla nuorilla, tämä pyrkijätyyppi korostui maahanmuuttotautaisen nuorten keskuudessa. Nuoret kyseenalaistivat tällaisella puheella – joskus vaivihkaa ja sivulauseissa – hallitsevaa individualistista puhetapaa. Valtaväestön nuoret pitivät ystäviä usein tärkeinä mutta eivät tuoneet yhteisöllisyyttä yhtä vahvasti esiin koulutusvalintojen yhteydessä kuin maahanmuuttotautaiset nuoret.

MITEN OHJATA ITSENÄISIÄ VALITSIJOITA JA KAVERISUUNTAUTUNEITA NUORIA?

Mitä voimme tutkimuksemme perusteella sanoa vertaissuhteiden merkityksestä maahanmuuttotastaisten ja valtaväestöön kuuluvien yhdeksäsluokkalaisten koulutusvalinnoissa? Kaikilla tutkimuksen nuorilla oli paljon sosiaalisia suhteita ja vertaissuhteita, joita he saattoivat halutessaan hyödyntää koulutusvalinnan pohdinnassa. Maahanmuuttotastaisten nuorten koulutusvalintaan vaikuttavat usein opettajat, sisarukset sekä sukulaiset. Kavereiden merkitys koulutusvalinnassa on maahanmuuttotastaisilla nuorilla hiukan suurempi kuin valtaväestön nuorilla. Valtaväestön nuorista vain harvat mainitsivat kaverit merkittäväksi koulutusvalintaa ohjaavaksi ryhmäksi.

Itsenäisen pyrkijän orientaatio seurailee individualistisen koulutuspolitiikan ihannetta, jossa koulutusvalinnat tehdään omatoimisesti ja itsenäisesti.⁶⁴ Itsenäisistä pyrkijöistä hahmottui haastattelujen perusteella kuva omaehtoisina ja itse-riittoisina päätöksentekijöinä. Ohjauksen näkökulmasta onkin tärkeää arvioida, pitääkö nuori avun pyytämistä valintoihin osoituksena heikkoudesta. Piilotteleeko nuori heikkouksina pitämiään asioita, ja miten hän pohtii omaa valintaansa? Muutamien nuorten valinnat ja pohdinta olivat muita kapeampia. Valinnoilla ja niiden refleктоimisella on kytköksiä nuoren elämänhallintaan, minäkuvaan ja itsetuntemukseen.

Länsimaissa nykyisin vallalla oleva uusliberalismi pohjautuu ajatukseen vapaista, autonomisista yksilöistä, jotka hallitsevat itseään.⁶⁵ Vastuu elämässä onnistumisesta tai epäonnistumisesta on siis siirretty yhteiskunnalta yksilölle. Niinpä nuori joutuu kantamaan itse myös ”väärin” valintojen seuraukset.⁶⁶ Nykyinen länsimainen kulttuuri painottaa yksilöllisyyttä, valinnanvapautta, itsenäisyyttä, omaa elämäntapaa ja

omaa elämänpolitiikkaa. Yksilön on otettava entistä suurempi vastuu elämästään.⁶⁷

Nuorten oletetaan valitsevan koulutuksensa vastuullisesti ja itsenäisesti.⁶⁸ Nuoret myös korostavat itse omaa toimijuuttaan. Tämä luo haasteita ohjaustyölle oppilaitoksissa: ohjauksen ja ohjattavan suhde on monimutkainen. Koulutus-sosiologit Sakari Ahola ja Juha Mikkola toteavat, että ohjaajat pitävät suoraa osallistumista nuoren päätöksentekoprosessiin jopa epäeettisenä.⁶⁹ Yksilön autonomiaa korostava ohjaukskäsi-tys saattaakin estää ohjaajia antamasta tukeaan ja jättää nuoret yksin,⁷⁰ jolloin tukea etsivät nuoret saattavat kääntyä kavereiden puoleen. Paradoksaalisessa tilanteessa niin ohjaajan kuin ohjattavankin tarpeet jäävät sivuun. Näin ollen voisi olla aihetta sille, että ohjaajat tarjoaisivat päätöksiä tekeville nuorille asian-tuntija-apuaan aktiivisemmin, kuten Sirpa Lappalainen, Reeta Mietola ja Elina Lahelma ovat aiemmin ehdottaneet.⁷¹

Yksilöllisyyttä korostavan ajattelutavan mukaan omat valin-nat kumpuavat aina omista vahvuuksista ja kiinnostuksen koh-teista. Ovatko kaverien kanssa tehdyt valinnat varsinaisia omiin vahvuuksiin perustuvia valintoja? Onko nuoren puhut-tava valinnoista omaehtoisina, jotta ne eivät olisi ristiriidassa yksilöllisyyden ja autonomisuuden ihanteen kanssa? Edustaako kaverisuuntautuneen pyrkijän orientaatio säröä tässä ihan-teessa: epäitsenäistä valintaa – toisten perässä kulkemista?⁷² Vai antaako kavereihin tukeutuminen elämänhallintaa tuovaa varmuutta ja luottamusta, joka kantaa läpi ensimmäisen mer-kittävän koulutussiirtymän?

Jos nuorella on hyvät elämänhallintataidot, hän kykenee itsenäisiin ja vastuullisiin valintoihin. Itsenäisiä ratkaisuja teke-vät nuoret hallitsevat elämäänsä omien tavoitteidensa pohjalta. Jos elämänhallintataidoissa on puutteita ja minäkuva sekä itse-tunto ovat hauraita, nuori saattaa vahvistaa niitä vertaissuhteilla.

Osa kaverisuuntautuneista nuorista on vailla vahvoja tavoiteorientaatioita. Mahdollisesti heillä on itsenäisiä pyrkijöitä heikompi itsetuntemus, ja he saavat tunteen elämönhallinnasta kavereidensa avulla. Joka tapauksessa yhteishaku on 16-vuotiaille nuorille elämän taitekohta, jota on luonnollista peilata ja pohdiskella kavereiden kanssa. Vertaissuhteethan muodostavat merkittävän osan nuorten elämästä. Koulutuspäätös vaatii useimmilta nuorilta aikaa ja aktiivista punnitsemista. Toiset nuoret saattavat tarvita muita enemmän aikaa pohdintaan niiden henkilöiden kanssa, joiden mielipiteisiin he luottavat. On myös mahdollista, että kavereiden avulla he löytävät itsensä vahvuuksia, jotka voivat edistää omaa, henkilökohtaista valintaa.

Nämä kaksi eri valintaorientaatiota – itsenäisen ja kaverisuuntautuneen pyrkijän orientaatiot – vaikuttavat olennaisesti nuoren hyvinvointiin ja tulevaisuuteen. Niillä on merkitystä myös koulutukseen sitoutumisessa ja sen mahdollisessa keskeyttämisessä. Koulutuksellisen syrjäytymisen ehkäisemiseksi onkin tärkeää hahmottaa, miten nuoret jäsensivät valintojaan eli millaista valintapuhetta he tuottavat. Sen perusteella heille voidaan tarjota oikeanlaista ohjausta ja edistää sitä, että jokainen nuori löytää oman paikkansa. Toisaalta vertaissuhteiden merkitys koulutusvalinnoissa tarvittavana elämönhallinnan voimavarana tulisi tunnistaa ja tuoda esiin ohjaustyössä.

LUKU 8

1. Ollila 2008, 12.
2. Esim. Mehtäläinen 2001, 16–17;
Ahola & Mikkola 2004.
3. Giddens 1991.
4. Giddens 1991, 125.
5. Roos & Hoikkala 1998, 9.
6. Giddens 1991, Beck 1992;
Thomson 2007.

7. Roos & Hoikkala 1998, 8.
8. Giddens 1991; 1995.
9. Roos & Hoikkala 1998, 11.
10. Psykologi Daniel Levinson puhuu yksilöiden sykleistä, joissa siirtymät ja vakaat elämänvaiheet vuorottelevat (Levinson 1978).
11. Lairio & Puukari 2001, 76–77.
12. Niemi 2016.
13. Lehtinen 1997, 12–40; Patton & McMahon 2006, 229.
14. Ks. esim. Beck 1992.
15. Saastamoinen 2010, 235.
16. Ks. esim. Saastamoinen 2010; Roos & Hoikkala 1998; Giddens 2001.
17. Lappalainen, Mietola & Lahelma 2010, 40.
18. Giddens 1991.
19. Ks. Sinkkonen-Tolppi 2005.
20. Furlong ym. 2003; Saastamoinen 2010.
21. Antonovsky 1987.
22. Carter, Cushing & Kennedy 2009; Korkiamäki 2013; Souto 2011.
23. Korkiamäki 2013.
24. Esim. Doyle 2008; Kyttälä ym. 2015.
25. Brown & Larson 2009.
26. Turjanmaa 2017.
27. Álvarez Valdivia, Schneider & Villalobos Carrasco 2016; Titzmann 2014.
28. Rutland ym. 2012.
29. Hsin-ChunTsai 2006.
30. Álvarez Valdivia, Schneider & Villalobos Carrasco 2016, 764.
31. Turjanmaa 2017; Kautto 2009, 65.
32. Kivijärvi 2015; Kauko 2015.
33. Tjaden & Hunkler 2017; Kalalahti, Varjo & Jahnukainen 2017; Kalalahti ym. 2017; Fernández-Reino 2016; Kao & Tienda 1998.
34. Kalalahti ym. 2017.
35. Niemi 2016, 117.
36. Kalalahti ym. 2017.
37. Kalalahti ym. 2017; Niemi 2016, 117.
38. Ks. myös Lappalainen, Mietola & Lahelma 2010, 40.
39. Myllyniemi & Kiilakoski 2018, 35.
40. Niemi 2016, 116.
41. Niemi 2016.
42. Lappalainen, Mietola & Lahelma 2010, 40.
43. Keltikangas-Järvinen 2000, 27–28.
44. Lappalainen, Mietola & Lahelma 2010, 47.
45. Lappalainen ym. 2010.
46. OPH 2004, 258.
47. Ks. Kivijärvi 2015, 178–179.
48. Cillessen & Mayeux 2004.
49. Peltola 2014.
50. Aaltonen ym. 2011.
51. Ks. Kalalahti ym. 2017.
52. Kurki 2008.
53. Ks. Myllyniemi & Kiilakoski 2018, 36; Kalalahti ym. 2017.
54. Myllyniemi & Kiilakoski 2018, 36.
55. Ks. Lehtinen 1997, 12–40; Patton & McMahon 2006, 229–281.
56. Ks. Haapala-Samuel 2008; Kivijärvi 2015.
57. Tolonen & Aapola-Kari 2018.
58. Zacheus ym. 2017.
59. Zacheus 2018.
60. Myllyniemi & Kiilakoski 2018, 36.
61. Ks. Korkiamäki 2013.
62. Souto 2018, 20.
63. Myllyniemi & Kiilakoski 2018, 36.
64. Ks. Haapala-Samuel 2008; Kivijärvi 2015.
65. Helen 2004, 227.

66. Järvinen 2003.
67. Giddens 1991.
68. Rose 1999.
69. Ahola & Mikkola 2004.
70. Lappalainen ym. 2010.
71. Lappalaisen ym. 2010.
72. Vrt. Oinas 2004.